(PŘED)POSLEDNÍ SLOVO FILOSOFIE?
Lev Šestov a otázka po smyslu filosofie

Lev Šestov (vlastním jménem Yehuda Leib Shvartsman) se narodil roku 1866 v Kyjevě. Po dokončení gymnasia nejprve studuje práva na moskevské a kyjevské universitě,[1] přičemž k filosofii se dostává relativně pozdě, až okolo roku 1895.[2] Žije a působí střídavě v Moskvě a v Kyjevě, kde se stará o rodinný podnik s textiliemi, a to až do roku 1920,[3] kdy se po bolševickém převratu ocitá v nepřízni komunistického režimu, načež odchází do exilu do Francie, kde se trvale usazuje a knihy píše už převážně ve francouzském jazyce.[4] Jeho poslední kniha *Athény a Jeruzalém* vychází v roce 1938 ve francouzštině a němčině, přičemž v ruštině je publikována až roku 1951.[5] Obdobně jako Berďajev, Koyré nebo Kojève, je tak Šestov ruským emigrantem, který byl známý spíše ve Francii než v Rusku.

Šestovova esej *Co je to filosofie?* (Что такое философия?, Čto takoe filosofiâ?) pochází ze spisu *Začátky a konce* (Начала и концы, Načala i koncy), který vyšel roku 1908 a do češtiny dosud nebyl přeložen. Šestov si v eseji pokládá nelehkou otázku po smyslu filosofického bádání. Abychom mohli společně s Šestovem na tuto otázku odpovědět, musíme nejprve nastínit jeho vlastní filosofickou pozici.

Šestov je širší filosofické veřejnosti znám především coby křesťanský existencialista a taktéž jako jeden z prvních filosofických interpretů Dostojevského. Známé jsou i jeho studie věnované Kierkegaardovi (*Kierkegaard a existenciální filosofie*)[6] a Nietzschemu (*Filosofie tragé-*

1 Moskevskou universitu byl Šestov z politických důvodů nucen opustit a studia zakončil na kyjevské Universitě svatého Vladimíra. Ani studium v Kyjevě se však neobešlo bez komplikací. Svou závěrečnou práci věnovanou situaci dělnické třídy sice obhájil, carští cenzoři však zakázali její publikaci. Viz N. Šestovová, *Жизнь Льва Шестова*, Paris 1983, str. 6.

2 Srv. A. Oppo, *Lev Shestov. The Philosophy and Works of a Tragic Thinker*, Boston 2020, str. 3.

3 Srv. tamt., str. 110.

4 Srv. M. Beaumont, *Lev Shestov*, London 2021, str. 27.

5 Srv. V. V. Zeňkovskij, *История Русской Философии*, Moskva 2001, str. 735.

6 L. Šestov, *Kierkegaard a existenciální filosofie*, Praha 1997.

https://doi.org/10.14712/25337637.2023.5
© 2022 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

die: Dostojevskij a Nietzsche).[7] Šestovova filosofie nemá systematický ráz. Vůči systematické filosofii je naopak velmi kritický a značná část jeho tvorby je snahou o vytyčení hranic filosofického myšlení. Při vymezování těchto hranic je tak důsledný, že bývá často řazen mezi iracionalisty. V Zeňkovského *Dějinách ruské filosofie* se dočítáme, že Šestovovo dílo je „vyvrcholením dlouhého a intenzivního zápasu ruského myšlení se sekularismem" a racionalismem.[8] Tento zápas měl v Rusku dlouhou tradici – Šestov totiž navazuje na anti-racionalistickou tendenci ruských slavjanofilů z devatenáctého století tíhnoucích k pravoslaví a inspiruje se ruskými náboženskými romanopisci, například již zmiňovaným Dostojevským či Tolstým. Pokud jde o evropské autory, čerpá především z Pascala, Nietzscheho nebo později z Kierkegaarda, tj. filosofů, které taktéž nelze řadit mezi příznivce systematické filosofie. Ne všichni z výše uvedených myslitelů však měli na Šestova stejný vliv. Tři pro Šestova nejvýznamnější autoři, totiž Shakespeare, Dostojevskij a Husserl, které nazývá svými učiteli, nám zde pomohou vykreslit základní kontury Šestovova myšlení a lépe pochopit jeho kritický postoj k filosofii.

Ke studiu filosofie přivádí Šestova koncem devadesátých let devatenáctého století četba Shakespeara, jehož dramata v něm probouzí zájem o problémy morálky.[9] Anglickému dramatikovi věnoval svou první knihu *Shakespeare a jeho kritik Brandes*, kterou již vydává pod pseudonymem Lev Šestov.[10] Shakespearova genialita spočívá dle Šestova v tom, že ukazuje, jak tragédie nevyhnutelně vyplývá z morální pasivity.[11] Kniha však brzy upadá v zapomnění mimo jiné i proto, že vychází jen ve velmi malém nákladu a soudobé kritiky příliš nezaujala. Je však hodna zmínky především z toho důvodu, že v ní Šestov stále ještě zastává silně moralistické stanovisko, jež je příznačné pro jeho nejranější tvorbu.

Kromě Shakespeara měli na Šestova značný vliv Nietzsche s Dostojevským, přičemž druhého z nich považuje za svého jediného „pravého

7 L. Šestov, *Достоевский и Ницше. Философия трагедии*, Moskva 2020.

8 V. V. Zeňkovskij, *История Русской Философии*, str. 736.

9 Šestov zdůrazňuje důležitost Shakespeara pro svou tvorbu v dopisech, které psal svému žáku a příteli Benjaminu Fondanovi. Srv. B. Fondane, *Rencontres avec Léon Chestov*, Paříž 1982, str. 148 („Mon premier maître a été Shakespeare"), a L. Šestov, *In Memory of a Great Philosopher, Edmund Husserl*, in: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1962, 22, str. 449–471, zde str. 452.

10 L. Šestov, *Шекспир и его критик Брандес*, Petrohrad 1898.

11 A. Oppo, *Lev Shestov*, str. 20.

mistra“ (véritable maître).[12] Ve *Filosofii tragédie* představuje Šestov oba autory coby filosofické souputníky, a dokonce je nazývá bratry. Jak Dostojevskij, tak Nietzsche jsou totiž dle něj obyvatelé „podzemí“: nekonformní myslitelé, bouřící se proti morálce a soustavně hledající skutečnou pravdu.[13] Pro Šestovovu vlastní pozici je pak důležitá především Dostojevského antimoralistická a antiracionalistická novela *Zápisky z podzemí*. Šestov je uchvácen a inspirován bezejmenným protagonistou této knihy, který se odmítá podřídit nutnosti vycházející z logických a kauzálních pravd nahlédnutých lidským rozumem. Pro muže z podzemí není výrok „2 + 2 = 4“ matematickou rovnicí, ale kamennou zdí, kterou je třeba strhnout. V Šestovových *Athénách a Jeruzalémě* se poté můžeme dočíst, že je to Dostojevskij, kdo v *Zápiscích z podzemí* jako první provedl skutečnou „kritiku“ rozumu, a nikoli Kant.[14] Je to právě útok na „věčné pravdy“ rozumu, za co si Šestov Dostojevského nejvíce cení.[15]

Kritika přehnané důvěry ve schopnosti lidského rozumu, kterou Šestov přebírá od protagonisty *Zápisků z podzemí*, zazní poté nejsilněji v konfrontaci s posledním z jeho velkých učitelů, s Edmundem Husserlem. Vylíčení jejich vztahu nám zde pomůže dotvořit hrubý obraz Šestovovy filosofie. Husserl měl na Šestova značný vliv, dokonce jej přivedl k četbě Kierkegaarda, jehož dílo Šestov do té doby neznal.[16] Nicméně je nutné zdůraznit, že ačkoli Šestov Husserla nazývá svým druhým učitelem,[17] je k němu mnohem kritičtější než k Dostojevskému. Husserl si byl této skutečnosti vědom a sám Šestova při příležitosti setkání se svými americkými kolegy ve Freiburgu představil slovy: „Nikdo na mě nikdy nezaútočil tak ostře jako [Šestov] – a to je důvod, proč jsme tak blízcí přátelé.“[18] A ačkoli Šestov odmítá výsledky Husserlova fenomenologického bádání, jeho práce si nadmíru cení. Husserl je obdivuhodný v tom,

12 B. Fondane, *Rencontres avec Léon Chestov*, str. 13.

13 A. Oppo, *Lev Shestov*, str. 47.

14 L. Šestov, *Афины и Иерусалим*, Moskva 2017, pozn. na str. 20. Otázkou je, do jaké míry lze srovnávat fiktivní deník bezejmenného protagonisty ze *Zápisků z podzemí* s pozicí samotného Dostojevského. Šestov byl nicméně přesvědčen, že Dostojevskij v *Zápiscích z podzemí* popsal svůj vlastní vnitřní život a pouze se ostýchal to svým čtenářům přiznat.

15 L. Šestov, *Афины и Иерусалим*, str. 282.

16 L. Šestov, *In Memory of a Great Philosopher*, str. 454.

17 B. Fondane, *Rencontres avec Léon Chestov*, str. 13.

18 L. Šestov, *In Memory of a Great Philosopher*, str. 449.

že vytyčil pro sebe i pro filosofii „obrovský, skoro nadlidský úkol“,[19] píše Šestov v eseji, kterou publikoval několik týdnů po Husserlově smrti. Tím úkolem je najít „principy, zdroje a kořeny všeho, co je“.[20]

Prostějovský rodák však dochází k závěrům, které se Šestovovi nezamlouvají. Šestov nachází jádro Husserlovy fenomenologické metody v textu *Filosofie jako přísná věda*, přičemž fenomenologii rozumí coby pokusu o transformaci filosofie ve „vědu o *absolutní pravdě*“.[21] Absolutizaci lidského poznání Šestov samozřejmě odmítá. A jak se můžeme dočíst v nově přeložené eseji *Co je to filosofie?*, problém absolutních pravd spočívá v tom, že jich je ve filosofii nepřeberné množství a často si vzájemně protiřečí. To se stává problematickým ve chvíli, kdy se některý filosof pokouší ve své nauce cizelovat jeden absolutní regulativní princip a jemu poté podřídit lidské jednání i běh celého kosmu.[22] Tuto kritiku lze samozřejmě vztáhnout nejen na Husserla, ale i na další systematické filosofy.

Navíc absolutní pravda – jak by dozajista souhlasil i Dostojevského muž z podzemí – není v dosahu omezeného lidského poznání. Husserl i ostatní systematičtí filosofové činí podle Šestova naprosto elementární chybu ve svém usuzování. Věří totiž, že jelikož toho „rozum dokázal již tolik, dokáže všechno“. [23] Avšak, jak Šestov správně poznamenává, „mnoho“ není to samé co „vše“; „mnoho“ a „vše“ jsou odlišné kategorie, které na sebe nelze vzájemně redukovat.[24]

Tak se před námi začíná rýsovat silná (anti)filosofická pozice, která patrně není ani tak iracionalistická, jako spíše značně kritická vůči přehnané důvěře ve schopnosti lidského rozumu. Filosof dle Šestova nikdy neodkrývá věčné pravdy, ale jen omezené, ze zkušenosti získané pravdy empirické. Tento epistemologický skepticismus zaznívá nejsilněji v jeho nejznámějším spise *Athény a Jeruzalém* (1938), ale je patrný již v eseji *Co je to filosofie?* (1908) a také v *Apoteóze vykořeněnosti* (1905), kde Šestov čtenáři klade na srdce, že úkolem filosofie není

19 Tamt., str. 455.

20 Tamt.

21 Tamt., str. 459.

22 Srv. L. Šestov, *Co je to filosofie?*, přel. P. Vaškovic, str. 76 v tomto čísle časopisu: „Podstatou a hlavním úkolem každé nauky je podřídit nejen jednání lidí, ale i život celého vesmíru jedinému regulativnímu principu.“

23 L. Šestov, *In Memory of a Great Philosopher*, str. 460.

24 Tamt.

hledat universální pravdy, ani „lidi uklidňovat, nýbrž znepokojovat“.[25] Významný náboženský filosof a Šestovův blízký přítel Nikolaj Berďajev v této souvislosti o svém filosofickém souputníkovi prohlašuje, že je filosofem „bojujícím proti filosofii”.[26]

To se může zdát jako příliš silné tvrzení, vezmeme-li v potaz, v jaké úctě chová Šestov autory, jako jsou Platón, Plótínos, Pascal, Kierkegaard nebo Nietzsche. Nicméně je nutné mít na paměti, že Šestov nenapadá jednotlivé filosofy, nýbrž schopnosti lidského rozumu jako takové. Kritický osten pak logicky zasahuje i filosofii coby privilegovaný racionální přístup ke světu. Filosofie kvůli nedokonalosti lidského rozumu nabízí jen parciální, fragmentární pohled na skutečnost, nikdy ne pohled vyčerpávající. Tento názor zazní i v eseji *Co je to filosofie?*, kde si Šestov hned v úvodu povzdechne nad neschopností filosofů po dvou a půl tisíci letech dospět ke shodě: „Každý soudí po svém a svůj názor považuje za ten jediný pravdivý – sotva však kdy nastane *consensus sapientium*,“ píše.[27] Naskrz celou esejí se pak snaží poukázat na nesourodost a fragmentárnost evropské myšlenkové tradice, v níž dle jeho názoru absentuje jakýkoli jednotící princip. Je dobře možné, že takový princip existovat ani nemůže. Nabízí však Šestov nějaké řešení?

Jak Berďajev dodává ve výše citované pasáži, Šestov bojuje proti filosofii, protože ji považuje za překážku na cestě k Bohu.[28] Šestov nechce žít pod nadvládou nedokonalého rozumu, nýbrž chce žít ve *svobodě* a je přesvědčen, že cesta k ní vede skrze křesťanství. Šestovova filosofie tak vyrůstá z dichotomie rozum – víra. Na jedné straně stojí lidský rozum, který rozkrývá kauzální a logické souvislosti a aspiruje na to, podřídit lidské bytosti nevyhnutelné nutnosti, jež z těchto souvislostí vyplývá. Na druhé straně je Písmo svaté a akt stvoření v něm popsaný. Ten se, pokud v něj věříme, pravidlům rozumu nejen zcela vymyká, ale dokonce i zpochybňuje jejich platnost.

To však neznamená, že by Šestov – podobně jako Dostojevského muž z podzemí – mermomocí trval na tom, že 2 + 2 se nerovná 4, nýbrž 5. Rozum má svou hodnotu i uplatnění v každodenním životě, což Šestov nepopírá. Problém je však v tom, že racionální poznání dle Šestova není schopné pokrýt celou šíři skutečnosti. Šestov se tak pouze snaží poukázat

25 L. Šestov, *Apoteóza vykořeněnosti*, Praha 1995, str. 33.

26 N. Berďajev, *Лев Шестов (по случаю его семидесятилетия)*, in: *Путь*, 50, 1935, str. 51.

27 L. Šestov, *Co je to filosofie?*, str. 75 v tomto čísle časopisu.

28 N. Berďajev, *Лев Шестов (по случаю его семидесятилетия*), str. 51.

na nepopiratelný fakt, že existují i jiné hodnoty než racionální pravda. A jednou z těchto hodnot – pro Šestova možná nejdůležitější – je právě *svoboda* vycházející z víry. Pro Šestova je tedy řešení jasné: „Pouze na křídlech víry se lze vznést nad všechny ‚kamenné zdi', nad ‚dvakrát dva jsou čtyři', jež staví a uctívá rozum a racionální poznání," dočítáme se v *Athénách a Jeruzalémě*.[29]

Nicméně fakt, že lidský rozum má své limity, není sám o sobě negativní. To, že se absolutní pravdy nelze dobrat, umožňuje pluralitu pohledů na svět. Jak Šestov píše v eseji *Co je to filosofie?*: Platónovi je dovoleno těšit se ze světa idejí, Spinozovi z věčné a neměnné substance a Schopenhauerovi z buddhistické nirvány. Stejnou svobodu pak mají nejen filosofové, ale i studenti filosofie: „Spinozu poslouchat můžeme, ale také nemusíme. Můžeme ctít Platónovy věčné ideje, ale můžeme dát přednost neustále se měnící, proměnlivé skutečnosti."[30] Šestov by na filosofii nebyl tak přísný, pokud by filosofové byli schopni slevit ze svých nároků a uznali, že pravdy jimi objevené nejsou absolutní, nýbrž provizorní.

Filosof jednoduše není exaktním vědcem a Šestov jej v eseji *Co je filosofie?* připodobňuje k umělci uchvácenému svým dílem. To má svá pozitiva, neboť filosofovi se díky tomuto zaujetí často daří vystavět „uspořádané", či dokonce „krásné" myšlenkové systémy.[31] Zaujetí má však i své stinné stránky, neboť je dle Šestova často slepé a navádí filosofa k tomu, aby pro své dílo obětoval nejen život, ale dokonce i pravdu samu. Stejně tak je filosofie – a zde slyšíme ozvěny Nietzscheho – z velké části určována temperamentem a charakterem filosofa. Jak se například dočteme ve zmíněné eseji, důvod, proč si Spinoza vytyčil za cíl mravní dokonalost, byl, že on sám byl z podstaty důsledným a mravným člověkem.

Na Šestovově eseji je taktéž pozoruhodné, že zohledňuje i často opomíjenou perspektivu laika. Běžný člověk se dle Šestova s filosofií v životě často ani nesetká a obrací se k ní až ve chvíli, kdy není jiného východiska. Zatímco tedy pro filosofa je filosofie uměním, pro laika je posledním útočištěm. Šestov vzpomíná Napoleona – dobyvatele, který se k filosofii obrací ve své nejtemnější chvilce, když uvězněn na ostrově Svatá Helena přemýšlí nad tím, zdali byla jeho dobyvačná pouť Evropou morálně ospravedlnitelná, anebo nikoli. Dokud se nedostal do úzkých,

29 L. Šestov, *Афины и Иерусалим*, str. 288.

30 L. Šestov, *Co je to filosofie?*, str. 76 v tomto čísle časopisu.

31 L. Šestov, *Co je to filosofie?*, str. 78 v tomto čísle časopisu.

o existenci morálky dle Šestova neměl ani ponětí. Nejen akademičtí filosofové, ale ani laici a vojevůdci nejsou ušetřeni Šestovovy kritiky.

Šestov – podobně jako jeho vzor Nietzsche – „filosofuje kladivem". Své protivníky však paradoxně chová ve velké úctě, což z něj dělá myslitele nadmíru originálního. Husserla, jenž byl jeho blízkým přítelem, označil za svého největšího rivala, ale ihned dodal, že je „důležité číst texty vlastních protivníků a obdivovat je".[32] Šestov nechce své protivníky pokořit. Stejně tak nemá v úmyslu zpochybnit filosofické bádání jako takové, pouze chce filosofům nastavit zrcadlo a přinutit je zamyslet se nad tím, zdali má filosofie vskutku mít vždy *poslední slovo*.

Petr Vaškovic

32 A. Oppo, *Lev Shestov*, str. 243.